

Marzena Klimowska

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

BIEŃKÓWKA – DZIEJE WSI I PARAFII W OKRESIE GALICYJSKIM WYBRANE ASPEKTY HISTORYCZNE I KULTUROWE¹

Bieńkówka, Bieńkówka to jest nasza wioska
O niej Wam opowie ta skromniutka piosnka. /x2

Z polskich dwóch Bieńkówek, może o tym wiecie
Ta nasza, beskidzka w suskim jest powiecie. /x2

Pod Koskową Górą, w przepięknej dolinie,
Przysiadła od wieków siedmiu, jak wieść płynie. /x2

Bieńkówka to wioska typowo rolnicza
Idąca z postępem oraz malownicza. /x2

Czterystu rolników na rozlicznych rolach
Mądrze gospodarzy w ogrodach i polach. /x2

Trzeba też zaznaczyć, wielu to potwierdzi,
Że ludzie tu nieźli, przyjaźni sąsiedzi. /x2².

POŁOŻENIE WSI

Bieńkówka to niewielka wieś położona w południowej części Polski, w paśmie Beskidu Makowskiego u podnóża Koskowej Góry (866 m n.p.m.). To z niej wypływa potok Skorutówka, który przyjmuje też nazwę Kamienny i stanowi dopływ rzeki Skawy. Wioska graniczy od zachodu z Jachówką, na północy z Baczynem oraz Harbutowicami, od wschodu z Trzebunią, a od strony południowej z Bogdanówką³. Bieńkówka jest miejscowością graniczną

¹ Artykuł na podstawie pracy licencjackiej: *U podnóża Koskowej Góry – dzieje parafii i wsi Bieńkówka w latach niewoli narodowej*, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Promotor: dr Dorota Żurek, Kraków 2018.

² Piosenka o Bieńkówce za <http://bioakbudzow.pl/konkurs-wiedzy-o-bienkowce-12-12-2014-r/> (dostęp: 29.10.2019).

³ *Bieńkówka. Gmina Budzów. Mapa*, Bydgoszcz 2005, w zbiorach Biblioteki Publicznej w Budzowie, filia w Bieńkówce.

między „Góralami” na południu a „Krakowiakami” na północy, stąd problem jednoznacznej klasyfikacji jej mieszkańców do konkretnej grupy etnograficznej. Dlatego warto temu zagadnieniu przyjrzeć się bliżej. Pierwszą wzmiankę o Bieńkowie jako terenie zamieszkałym przez grupę Górali Babiogórskich zamieścił Wincenty Pol: „Górale Babiogórscy osiedli w kotlinie górnej Skawy na północnych stokach Babiej Góry i Góry Pilska aż po wyłom Skawy przez pasmo Beskidu Polskiego”⁴. Zakwalifikowanie mieszkańców Bieńkówki do grupy Górali Babiogórskich spotkać też można w *Słowniku Geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*⁵. Granice te jednak zostały podważone przez Seweryna Udziela, który wytknął obu autorom nieznamość terenu polegającą na zaliczeniu do Górali Babiogórskich mieszkańców wsi należących do Zagórzan, Górali Żywieckich, Kliszczaków czy potraktowanie jako oddzielne wsie zawojskich przysiółków Welczy i Wilcznej⁶. Granicę między ludnością góralską a niegóralską, czyli Lachami, wyznaczył przez wsie takie jak: Bieńkówka, Więciórka, Zawadka, Pcim⁷. Bieńkówkę i jej mieszkańców zakwalifikował do grupy miejscowości kliszczackich graniczących „od południa z Podhalanami, od zachodu z Góralami Beskidowymi”⁸. Podobnie Bieńkówkę zaliczył do kliszczackiej osady Franciszek Bujak⁹. Zaś Józef Malina opisuje mieszkańców wsi jako górali, ale już bez klasyfikacji na Kliszczaków¹⁰. Tak samo czyni Roman Reinfuss zaliczając mieszkańców Bieńkówki do grupy Górali¹¹.

NAZWA WSI

Istnieje kilka wywodów tłumaczących pochodzenie nazwy Bieńkówka. Jedne przekazywane ustnie, nigdy niesprawdzone, na wpół legendarne, drugie – naukowe, oparte na etymologii.

Najczęściej powtarzaną legendą jest ta o rzekomym schronieniu zbójów ukrywających się przed prawem w gęstych lasach ówczesnej Zbójówki¹². Kolejna wspominała, iż wioskę od pierwszych osadników, którzy rozpoczęli karczowanie

⁴ Strój Górali Babiogórskich [w:] *Kalendarz*, Stowarzyszenie Gmin Babiogórskich, U. Janicka-Krzywdą, red. J. Kociołek, Zawoja, dr. 2000, s. 78–79.

⁵ SGKP, T. 1, s. 74.

⁶ Strój Górali Babiogórskich..., s. 79.

⁷ S. Udziela, *Etnograficzne ugrupowanie i rozgraniczenie rodów Górali polskich*, „Przegląd Geograficzny” T. 1: 1919 z. 1/2, s. 86, zob.: <https://rcin.org.pl/dlibra/publication/29684/edition/19094/content> (dostęp: 19.11.2019).

⁸ Tamże, s. 90.

⁹ Strój Kliszczaków [w:] *Kalendarz*..., s. 89.

¹⁰ Archiwum Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie, sygn. II. 68, *Opis stroju w Bieńkowie pow. Myślenice*, k. 2.

¹¹ R. Reinfuss, *Pogranicze krakowsko-góralskie w świetle dawnych i najnowszych badań etnograficznych*, „Lud” T. 36: 1939/1945, s. 250.

¹² *Bieńkówka przez siedem wieków*, red. S. Franczak, Kraków 2003, s. 27.

tamtejszego terenu, nazwano Pieńkówką¹³. Stąd w herbie Bieńkówki znalazły się dwa topory na zielonym tle. Jeszcze inna opowieść wspominała o pasterzach, którzy myśleli, że wilki pozagryzały ich owce i poszukując bestii napotkali jednorogiego jelenia. Ten zaś nie dość, że pomógł im w odnalezieniu żywego stada, to jeszcze wskazał miejsce na osadę. Jego wizerunek z kolei wykorzystano jako herb gminy Budzów, w skład której (jako sołectwo) wchodzi opisywana wieś. Przytoczone legendy mają parę elementów wspólnych, mianowicie: osadnicy, którzy przybyli na obszar dzisiejszej Bieńkówki nie byli tymi, którzy zamieszkiwali ten teren od początku. Najczęściej parali się zbójnictwem i przybyli na ten obszar chroniąc się przed „ścigającym” ich prawem. Teren ten gęsto porośnięty lasem należało wykarczować pod nową osadę. Kiedy już na dobre osiedli, zajęli się wypasem owiec. Wynika z tego, że musieli znać pasterskie obyczaje.

W barwny i poetycki sposób nazwę wsi próbował wyjaśnić Stanisław Franczak w książce pod tytułem *7 legend o Bieńkówce. Opowieści 7 mędrców*¹⁴ są połączeniem znanych faktów historycznych z przekazami ustnymi ludzi starszych. Imiona głównych narratorów opowieści: Benek, Bazyli, ... najprawdopodobniej nawiązują do pierwszych zarządców bądź właścicieli wsi: „Był rok 1364. A my byliśmy królewską osadą na prawie wołoskim, nazwaną Benkowa od mojego miana, jako żeostałem się pierwszym sołtysem osady”¹⁵. Takim samym tokiem wyводу podążał Władysław Lubaś, który tłumaczył, że Bieńkówka wzięła nazwę od imienia Benedykt, zdrabnianego dawniej jako Bieniek¹⁶. Według informacji ze Słownika historyczno-geograficznego ziem polskich w średniowieczu Bieńkówka była w 1443 roku znana również jako: Bienyková, Byenyková, Byenkowa, Byencowca¹⁷. Nazwy te były zbliżone do imienia Bieniek, co potwierdzałoby tezę Władysława Lubasia.

PARAFIA I JEJ ZASIĘG TERYTORIALNY

Za oficjalny początek dziejów parafii Bieńkówka podaje się datę 7 lipca 1797 roku, kiedy kapelan ks. Jakub Chrzanowski zapoczątkował regularne prowadzenie ksiąg metrykalnych. Jednak, jak już zostało wspomniane, losy wspólnoty sięgają wcześniejszych lat. Wówczas to wierni uczęszczali do kościoła w Harbutowicach (co potwierdzają wpisy w księgach urodzonych i zmarłych¹⁸), będącego placówką parafii w Sułkowicach, gdzie formalnie należeli, lecz

¹³ Tamże.

¹⁴ S. Franczak, *7 Legend o Bieńkówce*, Kraków 2007.

¹⁵ Tamże, s. 11.

¹⁶ *Bieńkówka przez siedem wieków...*, s. 27.

¹⁷ F. Sikora, *Bieńkówka* [w:] SHGK, Cz. 1, s. 104.

¹⁸ Najstarsze zapisy w księgach urodzonych i zmarłych pochodzą z 1786 roku, są one jednak niekompletne, gdyż rozpoczęte od miesiąca lipca, stąd dzisiaj za początek dziejów parafii uważa się datę 1797 roku.

ze względu na odległość doń nie uczęszczali. Z tego powodu osoby te łożyły na utrzymanie księdza w sąsiedniej miejscowości¹⁹. Taki stan rzeczy trwał aż do rozpoczęcia budowy kościoła parafialnego w 1793 roku²⁰. Obiekt ukończono i konsekrowano w 1808 roku²¹. Nowo powstałej budowli sakralnej nadano wezwanie Trójcy Przenajświętszej, a mszy konsekracyjnej przewodniczył biskup krakowski Andrzej Rawa Gawroński. Wtedy to również przyznano ks. Chrzanowskiemu tytuł proboszcza, a do parafii Bieńkówka przyłączono jeszcze trzy inne wsie: Żarnówkę, Bogdanówkę oraz Jachówkę.

Problemem dla włączonych wiosek stała się zbyt duża odległość i trudna droga prowadząca do kościoła. Z racji tego mieszkańcy Żarnówki oprotowali decyzję, którą następnie potwierdzili budową własnej świątyni²². Inaczej było z Bogdanówką. Tamtejsi wierzący przybywali do kościoła parafialnego, lecz kilka feralnych wydarzeń spowodowało, że ksiądz z Bieńkówki rozpoczął zabiegi o ich powrót do Łętowni. Jednym z nich było wypadnięcie nieboszczyka z trumny na pole w trakcie przemieszczania się konduktu żałobnego na bieńkowski cmentarz²³. Najdłużej, bo do 1938 roku²⁴, przy parafii w Bieńkowie pozostawała Jachówka.

Pierwszym instytuowanym proboszczem w Bieńkowie został przybyły w 1809 roku ks. Romuald Skoczniowski. Był on dobrym gospodarzem, o czym świadczą zapisy mówiące, że np. zmienił pokrycia kościoła i mieszkania, dobudował sásiek²⁵ do stodoły na zboże, sadsził szczepy roślin i tkął płótno²⁶. W Bieńkowie, tak jak i na obszarze całej Galicji w tamtym czasie, wśród chłopów szerzyło się pijaństwo, z którym próbował walczyć Kościół. W kronice parafialnej odnajdujemy interesujący sposób ks. Skoczniowskiego w zwalczaniu opilstwa:

„Pijaków, wszeteczników, zuchwałych skazywał do dudłanego dębu stojącego przy plebańskim ogródku, a ten miał być takiej objętości, że i sześciu winowajców można było naraz zawrzeć do niego. W ten kolos uderzył grom, roztrzaskał go, i zapalił, i wtedy z obawy szerzenia się ognia lud się pozbiegał, dęba podciął i powalił, lecz ugaszonych kawałków zabrać nikt nie chciał”²⁷.

¹⁹ Archiwum Parafii pw. Przenajświętszej Trójcy w Bieńkowie (dalej: ABP), *200 lat parafii Bieńkówka*, S. Jopek, Bieńkówka 1997, s. 6 (broszura).

²⁰ Tamże.

²¹ Tamże, s. 7.

²² APB, sygn. APB1kd, Historia najważniejszych wydarzeń w Parafii Bieńkówka od roku 1796, s. 1.

²³ Tamże.

²⁴ S. Jopek, dz. cyt., s. 7.

²⁵ Dziś spichlerze.

²⁶ APB, sygn. APB1kd, Historia najważniejszych wydarzeń..., s. 1–2.

²⁷ Tamże, s. 2.

Ludność zdarzenie odczytała jako przestrożę Bożą, co spowodowało ograniczenie pijaństwa w obawie przed następnymi karami z nieba.

Ksiądz Skoczniowski zmarł w wieku 45 lat. Po nim parafią administrował, do 1819 roku, ks. Wojciech Galiński. W momencie, kiedy stał się kapłanem, na jego miejsce przybył ks. Sylwester Rysiewicz. Duchowny był znany z zamiłowania do polowań, które stały się powodem sporu z tutejszym leśniczym. W odpowiedzi na napominania leśniczego o zakazie polowań w miejscowych lasach, kupował on ubite króliki w Krakowie i ze strzelbą przechadzał się obok domu leśniczego, czym oczywiście go denerwował²⁸. Ksiądz lubił rolnictwo oraz hodowlę zwierząt. Bardzo chciał nabyć konia, nie tylko do prac polowych, ale również w celu pokazania mieszkańcom Bieńkówki (którzy za przejazd żądali od niego dużej sumy pieniędzy), że go na ten zakup stać. W tamtym czasie na wsi posiadanie konia było symbolem majątności. Jego posługa nie trwała zbyt długo – z powodu wątłego zdrowia zmarł w 1830 roku. Zastąpił go ks. Jakub Urbanek, który prowadził parafię zaledwie jeden rok.

Wraz z przyjazdem ks. Szymona Kossakiewicza z Szaflar nastąpiło obudzenie życia religijnego w parafii. Ksiądz m.in. zachęcał młodych do czytania i uczestnictwa w szkołkach niedzielnych, pouczał ich również, jak gospodarować. Ponadto zajmował się leczeniem miejscowych²⁹. W 1848 roku ogłoszono patent znoszący pańszczyznę, jednocześnie ogłoszono wybory do austriackiego Sejmu Ustawodawczego. Ksiądz Kossakiewicz został wybrany na deputowanego i wyjechał do Wiednia³⁰. Jego stanowisko objął ks. Józef Komperda.

Przełom lat 1847/1848 nie był łaskawy dla mieszkańców wsi, ponieważ wskutek nieurodzaju zapanował głód. Nieodpowiednio odżywiona ludność Bieńkówki stała się podatniejsza na choroby, zwłaszcza zakaźne, które wywołały zarazę³¹. Następnie zniesiono dziesięcinę, a w latach 1851–1856 odbyło się uwłaszczenie gruntów. Ks. Komperda z powodu złego stanu zdrowia opuścił wieś w 1857 roku i wyjechał do Kalwarii. W kolejnych miesiącach zarząd nad parafią sprawował ks. Bańkowski, lecz z powodu choroby nawet nie wziął udziału w obchodach jubileuszu jego posługi kapłańskiej. Zmarł w 1858 roku³².

W 1859 roku jako pleban do parafii przyjechał ks. Leopold Chmielowski. „Zastał kościół, ale jaki? Pomieszkane też plebańskie stało, bo stało, lecz czemu się plebańskie nazywało. Dach nie lepiej ono pokrywał jak pokrywa chojna zasianą kapustę w Bieńkówce, kuminy poszarpane, a w sieni od

²⁸ Tamże.

²⁹ Tamże.

³⁰ Tamże.

³¹ Tamże.

³² Tamże, s. 4.

tylnich drzwi sączyła się młaka”³³. Wygląd, a także stan plebanii nie zachęcał do mieszkania. Mimo to proboszcz pozostał i sprawował swoją funkcję przez najbliższe 12 lat. Doprowadził do odnowy życia religijnego miejscowych parafian, którzy chętnie zapisywali się do Kółek Żywego Różańca lub Trzeciego Zakonu Franciszkańskiego³⁴. Wielkim wydarzeniem dla członków wspólnoty był moment wizyty dekanalnej połączonej z egzaminem szkolnym oraz wyborem deputowanych do Sejmu lwowskiego w 1861 roku³⁵. Głównymi inwestycjami proboszcza była zmiana pokrycia dzwonnicy oraz zakrystii. Odnowiono również jego kwaterę. Podczas tych prac najwięcej problemów sprawił brak murarzy. Na przeszkodzie dalszym inwestycjom stał brak pieniędzy. Stąd późniejsze zaniechanie przez tegoż kapłana jakichkolwiek większych prac budowlanych.

Przełom lat 1863/1864 to powoli wygasające powstanie styczniowe, którego skutki można było odczuć także w Bieńkówce. 29 lutego 1864 roku został proklamowany we Lwowie stan oblężenia na terenie całej Galicji, zaś w Austrii wprowadzono stan wyjątkowy. Wynikał on z obawy przed pojawieniem się uchodźców z carskiej Rosji (nie tylko tych uciekających z upadającego powstania)³⁶.

Po śmierci ks. Chmielowskiego administrację kościelną przejął ks. Michał Harbut, którego w 1871 roku zastąpił ks. Wojciech Kęska³⁷. Ważnym ze względu na religijność, ale także na koszty, wydarzeniem była pielgrzymka parafian do Rzymu, która odbyła się w 1881 roku³⁸. W 1887 roku wielkim duchowym przeżyciem dla wiernych była koronacja obrazu NMP w klasztorze kalwaryjskim. W uroczystości tej wzięła udział liczna reprezentacja mieszkańców Bieńkówki³⁹. Wzrost pobożności uwidaczniał się także przez fundowanie wyposażenia kościelnego, m.in.: lampy przy wielkim ołtarzu za pieniądze zarobione podczas pracy na Węgrzech⁴⁰. Zakup wyposażenia do świątyni traktowano jako podziękowanie za błogosławieństwo Boże, które pozwoliło im się wzbogacić.

Koniec XIX wieku przyniósł trzykrotne zmiany na stanowisku proboszcza w Bieńkówce. Najpierw w 1894 roku, po 23 latach posługi w miejscowym kościele, zmarł ks. Wojciech Kęska⁴¹. Po nim pieczę nad parafią Bieńkówka

³³ Tamże.

³⁴ S. Jopek, dz. cyt., s. 11.

³⁵ APB, sygn. APB1kd, Historia najważniejszych wydarzeń..., s. 5.

³⁶ Bieńkówka, która wówczas znajdowała się w granicach Cesarstwa Austriackiego także stanowiła cel dla uciekinierów.

³⁷ S. Jopek, dz. cyt., s. 19.

³⁸ APB, sygn. APB1kd, Historia najważniejszych wydarzeń..., s. 9.

³⁹ Tamże, s. 11.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ Tamże.

objął ks. wikary Franciszek Szewczyk, lecz szybko zastąpił go proboszcz ks. Józef Bylica. Swoją posługę rozpoczął od remontu swojego mieszkania. Natychmiast sprowadził malarza, który wybielił tymczasowy pokój do spania. Potem odrestaurował zakrystię, zrobił szafę na ornaty, tacki, ampułki, mszały regionalne. Ks. Szewczyk założył ksiąteczkę oszczędnościową w Makowie Podhalańskim, na którą wpłacał składki kościelne i dzięki temu można było sfinansować wymienione prace⁴². Pobyt księdza Bylicy z Głogoczowa w tamtejszych stronach oznaczał dla niego ogrom pracy z miejscową ludnością. Bez wątpienia jednak jego największym sukcesem było zmniejszenie się liczby nadużywających alkoholu – 251 osób złożyło ślubowanie trzeźwości⁴³. Także działające od 1895 roku Apostolstwo Modlitwy poszerzyło swoje kręgi o nowe osoby⁴⁴. Następny rok jeszcze bardziej obfitował w ożywienie religijne. Mianowicie 28 października 1900 roku⁴⁵ odbyła się misja oo. misjonarzy z Krakowa – ks. Franciszka Kamińskiego, ks. Józefa Łokotowicza i ks. Jakuba Koniecznego. Wysilek, który podjęli okazał się niezwykle duży, ale przyniósł pozytywne efekty. Dowodziło tego: wzrost liczby wiernych uczestniczących w Bractwie Różańca Świętego, 800 ślubowań wstrzemięźliwości alkoholowej, 2500 spowiedzi zakończonych przyjęciem komunikaanta.

Na początku XX wieku w Bieńkówce założono kolejną grupę religijną nazwaną Bractwem Trójcy Przenajświętszej⁴⁶. W 1904 roku ks. Bylica od kardynała Jana Puzyny otrzymał nominację na dziekana lanckorońskiego, które to stanowisko przyjął i sprawował aż do śmierci, jednocześnie będąc proboszczem w Bieńkówce. Cztery lata później ks. Bylica zakończył posługę kapłańską we wsi i przeszedł na emeryturę. Po nim parafię objął ks. Walenty Krzanok i posługę pełnił nieprzerwanie aż do 1935 roku⁴⁷.

KOŚCIÓŁ PARAFIALNY

Najstarszym obiektem wsi Bieńkówka jest kościół parafialny. Jego budowę rozpoczęto w 1793 roku na miejscu spalonej i zrujnowanej przez zbójów kapliczki: „co to złota i srebra szukali, a że złota nie naszli, nawet muru kawał obalili i jeszcze ogień cisnęli”⁴⁸. Dlatego w późniejszym czasie

⁴² Tamże, s. 11–12.

⁴³ Tamże, s. 13.

⁴⁴ S. Jopek, dz. cyt., s. 11.

⁴⁵ APB, sygn. APB1kd, Historia najważniejszych wydarzeń..., s. 15.

⁴⁶ S. Jopek, dz. cyt., s. 11.

⁴⁷ APB, S. Kachnic, Praca licencjacka, *Inwentarz ksiąg metrykalnych i duszpasterskich parafii pw. Trójcy Przenajświętszej w Bieńkówce*, Uniwersytet Jana Pawła II w Krakowie, promotor: ks. prof. dr hab. J. Marecki, Kraków 2013, s. 12–26

⁴⁸ S. Franczak, dz. cyt., s. 30.

mieszkańcy zdecydowali o odbudowie świątyni już murowanej, jednona-wowej, kamiennej w stylu barokowym⁴⁹. W kierunku zachodnim ulokowali masywną wieżę z dzwonami, zaraz przy głównej bramie wejściowej, pokry-tą najpierw gontem, a później mosiężnym hełmem. U Stanisława Franczaka spotykamy zapis informujący o trudzie budowy tej wieży: „Ale najtrudniej było zrobić wieżę, zrobić jak zrobić, ale pokryć gontami, to ci była sztuka. Gonty się nie trzymały, trza było robić specjalne zakładki i klinować, a i tak wieża wyszła nam jak patyk, ledwośmy na niej drewniany krzyż umocowa-li”⁵⁰. Drugi zewnętrzny krucyfiks widniał na ścianie bocznej prezbiterium od strony północnej, lecz został on wniesiony do środka budynku po tym, jak zauważono jego niszczenie pod wpływem warunków atmosferycznych. Znajdująca się na nim figurka przedstawiająca Pana Jezusa miała pochodzić z 1400 roku⁵¹.

Nawa główna składała się z części właściwej oraz dwóch przybudówek. Od strony północnej znajdował się babiniec⁵². Natomiast od południa przy wielokątnym prezbiterium ulokowano zakrystię. Nad całością górowała maleńka sygnaturka w kształcie latarni, która wzywała i wzywa do chwili obecnej wiernych na mszę.

Centrum wnętrza kościoła stanowił ołtarz główny z wykonanym przez nieznanego autora wizerunkiem Matki Bożej Bieńkowskiej trzymającej Dzieciątka na ręce. Funkcję zastępcy dzieła spełniała podobizna Trójcy Przenajświętszej pędzla Jana Stankiewicza z Oświęcimia, ufundowana przez Józefa Głowacza z Jachówki w 1895 roku. Dwa lata później ołtarz uzupełnio-no o postacie świętych Wojciecha oraz Stanisława, które wówczas znajdowały się obok rokokowego tabernakulum. Szczyt przyozdobiono płaskorzeźbą prezentującą Świętą Trójkę otoczoną promieniami i adorującymi aniołami. Jego konstrukcję wykonano pod koniec XVIII wieku z drewna i utrzymano w żółtawo-złotej kolorystyce⁵³. Blasku ołtarzowi dodawały palące się świece oraz wisząca obok lampa.

Po bokach prostokątnej nawy, zaraz przy jej półkolistym łuku, umieszczono ołtarze boczne. Oba sprowadzone z krakowskiego kościoła Sióstr Norbertanek na Zwierzyńcu w 1796 roku za 220 złotych reńskich⁵⁴. Po prawej stronie jest ołtarz z wizerunkiem Matki Boskiej z Lourdes w niszy centralnej, a nad nią

⁴⁹ S. Jopek, dz. cyt., s. 6.

⁵⁰ S. Franczak, dz. cyt., s. 31.

⁵¹ Ta informacja jest stale obecna w tradycji ustnej mieszkańców Bieńkówki. Nie została ona zweryfikowana profesjonalnymi badaniami. Umieścił ją w swoim opraco-waniu ks. Stanisław Jopek, (zob. S. Jopek, dz. cyt., s. 15).

⁵² W lokalnej gwarze „babiniek”. Nazwa ta pochodzenia staropolskiego oznaczała miejsce spotkań kobiet lub osób żebrzących.

⁵³ S. Franczak, dz. cyt., s. 14.

⁵⁴ APB, sygn. APB1kd, Historia najważniejszych wydarzeń ..., s. 1.

obraz Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii pędzla Antoniego Stopy z Makowa Podhalańskiego namalowany w 1887 roku⁵⁵. Na wysokości zasuwu statuy świętych z Dzieciątka – Antoniego Paderewskiego oraz Franciszka z Asyżu⁵⁶. Po lewej stronie – ołtarz z figurą Najświętszego Serca Pana Jezusa. Na zamknięciu – figury apostołów św. Piotra i Pawła. Wyrzeźbione w drewnie zachowały dominujący rokokowy charakter. Górną część zdobi obraz olejny z postacią św. Barbary.

Podłoga kościoła jest wyłożona posadzką z czarno-białych kamiennych płyt, na zakup której parafianie przeprowadzili zbiórkę pieniężną (przy okazji powitania nowego wikarego ks. Kantego Korduela z Makowa). Posadzka położona została wiosną 1858 roku⁵⁷. Równocześnie mieszkańcy wsi kupili kryształowy żyrandol w kształcie pająka, ale bez oświetlenia⁵⁸. Jedynym źródłem światła było to dobiegające z drewnianych, pojedynczych okien⁵⁹. Niewielkie jego natężenie skutkowało panowaniem półmroku w świątyni.

Ściany zdobiły stacje drogi krzyżowej, namalowane w 1901 roku przez miejscowego jednookiego parafianina Stanisława Nieckulę, na podstawie rysunku, który dostarczył mu ks. Bylica⁶⁰. Początkowo strop był wykonany z drewna, dopiero w 1897 roku zamieniono go na podsiębitkę z desek, wykończoną wapienno-gipsowym tynkiem⁶¹.

Na połączeniu nawy głównej z prezbiterium umieszczono dwa obiekty – chrzcielnicę oraz ambonę. Istnienie chrzcielnicy w kościele parafialnym w Bieńkowie było odnotowane po raz pierwszy za posługi ks. kanonika Kantego Miki. W tutejszej świątyni była krótko, bo tylko do 1906 roku, kiedy to wymieniono ją na nową, tym razem dębową. Ufundowali ją parafianie: Tomasz Pająk, Władysław Lasak oraz Maciej Kania, przy wydatnym wsparciu pieniężnym ks. proboszcza Bylicy⁶². Drugi eksponat stanowiła późnobarokowa, drewniana ambona, przyozdobiona scenami z Biblii, znajdująca się na niewielkim podwyższeniu zaraz przy wejściu do zakrystii.

Tylną część nawy zajmował drewniany chór belkowany, podtrzymywany przez parę kanelowanych słupów. W środkowej jego części ustawiono organy kościelne, odkupione w 1796 roku z klasztoru karmelitów w Wiśniczu. Przy okazji Bieńkówka nabyła także dzwony za 220 reńskich⁶³.

⁵⁵ Tamże, s. 10

⁵⁶ S. Jopek, dz. cyt., s. 14.

⁵⁷ APB, sygn. APB1kd, Historia najważniejszych wydarzeń..., s. 3.

⁵⁸ Tamże.

⁵⁹ S. Jopek, dz. cyt., s. 14.

⁶⁰ APB, sygn. APB1kd, Historia najważniejszych wydarzeń..., s. 16.

⁶¹ Tamże, s. 13.

⁶² Tamże, s. 20.

⁶³ Tamże, s. 1.

CMENTARZ

Dzieje bieńkowskiego cmentarza pozostają słabo rozpoznane. Warto podkreślić, że od 1784 roku, decyzją cesarza Józefa II Habsburga, zakazano grzebania zmarłych w sąsiedztwie świątyń lub na ich terenie. Wydanie tego aktu prawnego podyktowane było obawą przed nawracającymi zarazami. Praktyka ta szybko rozpowszechniła się na byłe ziemie Rzeczypospolitej, jednak jeszcze w XIX wieku można było spotkać okazjonalne pochówki według starego zwyczaju. W tutejszej wsi takim przypadkiem był pochówek ks. Jana Bańkowskiego zmarłego 15 lipca 1858 roku, którego pochowano w krypcie wybudowanej naprzeciwko Wielkiego Ołtarza⁶⁴. Przeniesiono go do nowo wybudowanej kaplicy cmentarnej dopiero w II połowie XX wieku. Ze względu na to, że kościół w Bieńkowiec powstawał od roku 1793, nie było możliwości chowania osób wokół niego. Najbardziej prawdopodobnym miejscem pochówków mieszkańców Bieńkówki był cmentarz wokół kościoła w Harbutowicach, do którego miejscowa ludność uczęszczała przed budową kościoła parafialnego. Istnieje jednak wzmianka będąca również wskazówką:

„Ale zdarzył się też śmiertelny wypadek; jeden parobek spadł z rusztowania i od ran na drugi dzień zmarł. Jedni mówili, że to zły znak, inni że Pan Bóg upomniał się o poświęcony cmentarz. Tak czy inaczej chowaliśmy go w czasie redyku nie podle kościoła, jak to bywało gdzie indziej we zwyczaju, ale niedaleko na pagórku, skąd mógł se ta patrzyć na całą wieś. Po prawdzie leżeli już tam i nasi pradiadowie, to i dla niego honor”⁶⁵

Można więc przypuszczać, że miejscem spoczynku owego parobka był późniejszy tutejszy cmentarz.

Stary cmentarz w Bieńkowiec położono na wzgórzu w odległości 200 metrów na północ od kościoła. Plac ten był łatwo rozpoznawalny po górującym nad nim krzyżu, który w 1896 roku został zastąpiony nowym – dębowym, podobnie jak wisząca na nim postać Jezusa⁶⁶. Za rządów ks. Jakuba Urbanka wystarano się o „trupiarnię” powstałą w 1841 roku (a więc przed latami 40. XIX wieku, kiedy szalała we wsi epidemia tyfusu głodowego). Najwięcej zmarłych pochowano na cmentarzu parafialnym w 1873 roku w czasie przyjscia cholery. To wówczas zapadła decyzja o utworzeniu tzw. cmentarza cholerycznego. Największa śmiertelność była w sierpniu i we wrześniu 1873 roku⁶⁷. Do masowego grobu wrzucano zakażonych, by następnie przysypać ich wapnem oraz ziemią. O dalszych losach tego miejsca nie mamy informacji.

⁶⁴ Tamże, s. 4.

⁶⁵ S. Franczak, dz. cyt., s. 30–31.

⁶⁶ APB, sygn. APB1kd, Historia najważniejszych wydarzeń..., s. 13.

⁶⁷ Dziś o tym fakcie informuje umieszczona na krzyżu tabliczka pamiątkowa.

*Obelisk upamiętniający ofiary cholery w Bieńkowie
(fot. ze zbiorów autorki)*

*Tablica upamiętniająca ofiary cholery w Bieńkówce
(fot. ze zbiorów autorki)*

Z cmentarzami wiązą się niektóre zawody, o których warto w tym miejscu wspomnieć. Pierwsza wzmianka na temat ówczesnego grabarza pochodzi z 8 maja 1809 roku, kiedy to na powitanie pierwszego plebana w Bieńkówce ks. Romualda Skoczniowskiego wieś uwolniła kościelnego i grabarza od wszystkich posług oraz składek gromadzkich⁶⁸. Zaś pierwszym grzebiącym wymienionym z imienia oraz nazwiska w 1842 roku był niejaki Jan Klimowski, który zapisał się niechłubnie na kartach lokalnej historii przez podpalenie obejścia Wronówki, za co skazano go na 20 lat więzienia⁶⁹. W 1860 roku, po odbyciu kary, ponownie przyjął pracę grabarza przy miejscowym kościele⁷⁰.

⁶⁸ APB, sygn. APB1kd, Historia najważniejszych wydarzeń..., s. 1.

⁶⁹ Tamże, s. 2.

⁷⁰ Tamże, s. 5.

DEMOGRAFIA WSI BIEŃKÓWKA

Analiza będzie obejmowała lata od 1786 do 1795 roku. Dane prezentują początkowo stopniowy wzrost liczby ludności. Taki stan trwał do 1788 roku, kiedy to liczba urodzonych dzieci obniżyła się. Najprawdopodobniej była to konsekwencja poboru mężczyzn do austriackiej armii, toczącej wówczas boje z armią turecką. Po chwilowym zwiększeniu liczby nowo narodzonych, na przełomie 1789/1790 roku znów nastąpił spadek, zapewne w związku z wojną austriacko-francuską.

Wśród prezentowanych informacji warto zwrócić uwagę na niewielką przewagę dziewczynek nad urodzonymi chłopcami, co skutkowało w późniejszych latach możliwością szybkiego ożenku w obrębie wsi. Wierzone także, że duża liczba dzieci zabezpieczy rodziców na starość.

Tabela 1. Ruch naturalny ludności Bieńkówki w latach 1786–1795

Lata	Urodzeni			Zmarli			Przyrost naturalny
	K	M	Razem	K	M	Razem	
1786*	7	6	13	7	2	9	4
1787	33	22	55	17	16	33	22
1788	25	18	43	40	23	63	-20
1789	20	37	57	17	22	39	18
1790	33	44	77	28	37	65	12
1791	28	29	57	10	26	36	21
1792	30	16	46	22	24	46	0
1793	23	19	42	12	21	33	9
1794	36	23	59	14	22	36	23
1795	24	39	63	16	18	34	29
Razem	259	253	512	183	211	394	–

Opracowanie własne na podstawie: APB, *Liber Natorum pro pago Bienkowka ab anno 1786 Die feria Juliae ad Annum 1799 in ecclesiae. Nr I.*⁷¹ oraz *Liber mortuorum pro pago Bienkowka ab anno 1786 Die feria Julii. I Tomus*⁷². Rok 1786* – dane podane od miesiąca lipca

⁷¹ APB, sygn. APB1km, s. 1–49.

⁷² APB, sygn. APB17km, s. 1–25.

Drugą analizą objęte będą wybrane lata z XVIII i XIX wieku. Analiza rozpoczyna się od 1800 roku, w którym zanotowano ujemny przyrost naturalny. Druga data (rok 1830) pokazuje, że pomimo początkowego stadium epidemii we wsi narodziło się wiele dzieci. Trzecia (rok 1860) ukazuje stan demograficzny miejscowości w pierwszym stadium transformacji demograficznej, która objęła ziemie polskie w II połowie XIX wieku⁷³. Cechowała się ona malejącą liczbą zgonów przy rosnącej liczbie urodzeń.

Tabela 2. Ruch naturalny ludności Bieńkówki w wybranych latach

Lata	Urodzeni			Zmarli			Przyrost naturalny
	K	M	Razem	K	M	Razem	
1800	24	19	43	23	28	51	-18
1830	29	35	64	33	27	60	4
1860	32	36	68	8	19	27	41
Razem	85	90	175	64	74	138	–

Opracowanie własne na podstawie *Liber Natorum pro pago Bienkowka...*⁷⁴ i *Liber Mortuorum pro*⁷⁵...

Z danych podanych w tabelach widać stopniowy wzrost liczby ludności Bieńkówki przy zmniejszającej się liczbie zgonów. Nadal decydujący wpływ na przyrost naturalny tej wsi miały czynniki zewnętrzne takie jak prowadzone wojny przez zaborców i czynniki wewnętrzne, do których zaliczyć należy urodzaj, stan pól.

PRZYCZYNY ZGONÓW MIESZKAŃCÓW BIEŃKÓWKI

Od zarania dziejów ludzkości towarzyszyły choroby. To one w większości przypadków przyczyniały się do śmierci człowieka. Jednak zanim się pojawiały potrzebny był czynnik, który je wywoływał. Na terenie Galicji głównym sprawcą był głód. Ludność niedożywiona łatwiej zapadała na różnorakie infekcje, a z tymi trudno było walczyć bez dostępu do

⁷³ K. Zamorski, *Transformacja demograficzna w Galicji na tle przemian ludnościowych innych obszarów Europy Środkowej w drugiej połowie XIX i na początku XX w.*, Kraków 1991, s. 5–9.

⁷⁴ APB, sygn. APB2km, s. 1–7; APB3km, s. 12–16; APB5km, s. 28–38.

⁷⁵ APB, sygn. APB17km, s. 35–38; APB18km, s. 19–23; APB19km, s. 90–91.

odpowiednich leków. Często ówczesna medycyna w ogóle nie miała środka zwalczającego chorobę. Dodatkowo wśród społeczeństwa chłopskiego panowały różnorakie rytuały lub też „cudowne” przesady mające uzdrowić chorego, a w rzeczywistości jeszcze bardziej go wyniszczające. Najgorszy czas nastawał, gdy zakażeniu ulegała większa liczba osób. Określano taki stan mianem zarazy. W obawie przed utratą zdrowia mieszkańcy Bieńkówki modlili się do Boga.

W księgach parafii Bieńkówka w latach 1786–1795 można wyróżnić kilka zapisanych przyczyn zgonów. Podstawowym rozróżnieniem śmierci jest ten na naturalną lub nienaturalną. Przy czym do grupy naturalnej zaliczamy zgony zapisane pod nazwą *ordinarius/a* lub *naturalia*⁷⁶, a *senectus/a*⁷⁷, którą należy traktować jako oddzielną podgrupę. Jako śmierć nienaturalną należy potraktować tę w wyniku nieszczęśliwego wypadku oraz choroby. Ze względu na nieczytelne pismo bądź przetarty tusz, wyodrębniła autorka artykułu też trzecią grupę – nieodczytane.

Najczęstszą przyczyną śmierci wśród mieszkańców wsi była zwykła śmierć zapisywana jako *ordinaria*. W jej wyniku w badanym okresie zmarło aż 261 osób, z czego najwięcej, bo aż 130 samych dzieci w wieku poniżej 14 roku życia. Najczęściej śmierć określoną jako *naturalia* ponosiły dzieci umierające w trakcie porodu lub powikłań poporodowych, wskazuje na to liczba przeżytych dni wahająca się od 1 dnia do roku. Do tej klasyfikacji należy też zaliczyć osoby zmarłe śmiercią starczą notowane jako *senectus*, czyli najczęściej osoby powyżej 60 roku życia.

Pierwszą i największą podgrupą śmierci nienaturalnej wywołanej przez chorobę jest zapisywany jako *thufsis/thussis/tufsis/tussis*⁷⁸ (koklusz). Najprawdopodobniej chodziło o gruźlicę płuc⁷⁹, ze względu na podobieństwo objawów m.in.: silny kaszel. U dzieci był to krztusiec. Wysoki wskaźnik śmiertelności utrzymywał się w dwóch przedziałach wiekowych – chłopców od 5 do 9 dnia po porodzie oraz dziewczynek od 2 do 7 miesiąca życia. Drugą dużą grupą przyczyn śmierci była choroba określana jako puchlina wodna zapisywana jako *hydrops/chudrops*⁸⁰. Zmarło na nią 20 osób, a w efekcie jej powikłań, których następstwami były wysoka gorączka, wymioty, problemy z jelitami – około 10 osób,

⁷⁶ Z łac. zwykła śmierć lub śmierć naturalna, zob. w K. Kumaniecki, *Słownik łacińsko-polski*, Warszawa 1986, s. 321; *Ordinaria*, Głosbe słownik łacińsko-polski <https://pl.glosbe.com/la/pl/ordinaria> (dostęp: 19.11.2019r.)

⁷⁷ Z łac. starość, wiek sędziwy, zob. [w:] tamże, s. 453.

⁷⁸ Tamże, s. 516.

⁷⁹ T. Bzukała, *Przyczyny śmierci mieszkańców parafii bolechowickiej w latach 1821–1841 w świetle parafialnych ksiąg zmarłych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne”, Z. 134: 2007, s. 69.

⁸⁰ K. Kumaniecki, dz. cyt., s. 237.

z czego w wyniku samych problemów żołądkowych – 3 dzieci poniżej 1 roku życia. Kolejną dużą grupą chorobową dotykającą tylko dzieci poniżej 10 roku życia była ospa zapisywana jako *varielle/variola*⁸¹. Z czego na 10 chorujących dziewczynek przypadało tylko 2 chłopców. Charakterystyczną cechą tej choroby była wysypka na ciele czerwonych pęcherzyków wypełnionych płynem. Stąd też najprawdopodobniej choroba zapisana jako *pustularum*⁸², czyli z łac. bąbel, mogła oznaczać początkową lub końcową fazę ospy, stąd 6 przypadków dzieci w wieku do 6 lat. Inną przyczyną śmierci dzieci była choroba określana jako *convulsio*⁸³, czyli z łac. drgawki. Dotykała wyłącznie dzieci do 20 tygodnia po narodzinach. W jej wyniku zmarło 5 dzieci.

Na skutek choroby zwanej *debilitas*⁸⁴ (z łac. ułomność) zmarły 4 dziewczynki w wieku poniżej 10 dni. Zdarzyła się także w Bieńkowie śmierć jednej dziewczyny 20-letniej, która nie mówiła, z łac. *elinguis*⁸⁵. Wymienione choroby: drgawki, ułomność, niemowa najprawdopodobniej były ogólnie zwanymi chorobami poporodowymi. W wyniku komplikacji przy porodzie śmierć poniosły 3 kobiety. Dominująca we współczesnym świecie choroba, jaką jest nowotwór, także występował w analizowanym okresie pod nazwą *maligna*⁸⁶ – w jego wyniku zmarły 3 osoby. Jedną z chorób był kołtun polski, z łac. *plica polonica*⁸⁷. Także w Bieńkowie wystąpiły takie dwa przypadki. Odosobnionym rodzajem śmierci jest choroba zwana nędzą, z łac. *miseria*⁸⁸, w wyniku której zmarła dwumiesięczna dziewczynka. Także jeden przypadek choroby zwanej *agnosteus*⁸⁹, czyli w wolnym tłumaczeniu choroba polegająca na utracie zdolności rozpoznawania. Chorobę, która dotykała tylko starców nazywano apopleksją, z łac. *apoplexia/apopletya*, czyli w dzisiejszym nazewnictwie udar mózgu. W jej wyniku zmarły 3 osoby. Dużą liczbą zgonów powodowała dyzenteria, czyli czerwotka objawiająca się krwawą biegunką. W jej wyniku zmarło 10 osób, w tym najwięcej dzieci płci męskiej. Następną wyodrębnioną grupą jest śmierć poniesiona w wyniku nieszczęśliwego wypadku. Do tej grupy zaliczamy upadki, oberwania (przepuklina brzuszna?) i utonięcia. W sumie 3 zgony. Trzecią grupę stanowią przypadki nieodczytane, w sumie 2 zgony.

⁸¹ T. Bzukała, dz. cyt., s. 78.

⁸² K. Kumaniecki, dz. cyt., s. 409.

⁸³ T. Bzukała, dz. cyt., s. 75.

⁸⁴ K. Kumaniecki, dz. cyt., s. 140.

⁸⁵ Tamże, s. 182.

⁸⁶ Tamże, s. 301.

⁸⁷ Tamże, s. 376.

⁸⁸ Tamże, s. 311.

⁸⁹ Tamże, s. 25.

Tabela 3. Przyczyny zgonów ludności Bieńkówki w latach 1786–1795

Przyczyna zgonu	Liczba kobiet	Liczba mężczyzn	Liczba dzieci	Razem
<i>agnosteus</i> /obłąkanie	1	0	0	1
<i>apoplexia</i> /udar mózgu	2	1	–	3
<i>convulsio</i> /drgawki	–	–	5	5
<i>dysentery</i> /czerwonka	1	2	7	10
<i>elinguis</i> /niemowa	1	–	–	1
<i>hydrops</i> /puchlina wodna	13	13	7	33
<i>maligna</i> /nowotwór złośliwy	2	0	1	3
<i>miseria</i> /nędza	0	0	1	1
<i>mortus casus</i> /upadek	0	0	1	1
<i>naturalia</i> /śmierć dzieci po porodzie ¹	–	–	4	4
<i>ordinaria</i> /zwykła śmierć	53	78	130 ²	261
<i>plica polonica</i> /kołtun polski	0	1	1	2
<i>postularum</i> /po porodzie	3	0	–	3
<i>pustularum</i> /bąble	–	1	6	7
<i>senectus</i> /uwiąd starczy	4	4	–	8 ³
<i>submersus</i> /utonięcie	0	1	0	1
<i>thufsis</i> /koklusz	6	6	23	35
<i>varielle</i> /ospa	0	0	12 ⁴	12
<i>oberwanie</i> ⁵	0	1	0	1
nieodczytane nazwy	–	–	–	2

¹ Śmierć dzieci po porodzie poniżej 1 roku życia; ² Dzieci od 1 dnia do 14 roku życia;

³ Na uwiąd starczy umierały w zdecydowanej większości osoby powyżej 60 roku życia;

⁴ Ospa dotknęła wyłącznie dzieci w wieku poniżej 10 roku życia; ⁵ Nazwa zapisana w księdze zmarłych, w języku polskim bez łacińskiego odpowiednika.

Opracowanie własne na podstawie *Liber Natorum pro pago Bienkowka...* i *Liber Mortuorum pro...*

Szczególnie dramatyczny ze względu na epidemie okazał się wiek XIX. Pierwszy wpis o epidemii w Bieńkówce pojawił się za posługi ks. Macieja Majchera Chylińskiego w 1804 roku⁹⁰. Nie wiadomo jednak co to była za choroba. Druga epidemia nawiedziła wieś w 1844 roku. Ludzie wówczas mówili, że nadciągnęła z zachodu wraz z morowym powietrzem. Jej oznaki były widoczne w uprawie ziemniaków, które w rządach ulegały rozkładowi. Mieszkańcy Bieńkówki, których głównym źródłem pożywienia były plony roli, w tym ziemniaki, zbierali nawet te zepsute i po ugotowaniu jedli, po czym zaczęli chorować⁹¹. Najpierw pojawiała się gorączka tyfoidalna, bóle głowy, opuchlizna, później majaczenie, czerwone bruzdy i wybroczyny krwawe, trudności z oddychaniem, a także inne objawy zakończone w niedługim czasie śmiercią chorego. Mieszkańcy w celu zapobiegania zarażeniu się okadzali dymem domy odprawiając modły i magiczne rytuały. Nic to jednak nie dało. Skutki zarazy dało się odczuć jeszcze w 1845 roku. Gdy w jednym regionie udawało się jej ogniska likwidować, to wybuchała w następnych. Dodatkowo jej działanie potęgował wszechobecny głód. Lata 1847–1848 to kolejne ofiary w liczbie 603 osób⁹². Niedostępność leków i mała wiedza mieszkańców powodowała, że można było tylko łagodzić objawy choroby.

W 1873 roku wybucha epidemia cholery⁹³. Rozprzestrzenianiu się choroby sprzyjały ulewę. Po cholercie, w 1896 roku, rejon Bieńkówki nawiedziła czerwotka.

22 lipca 1903 roku przyszła wielka powódź. Potem nadszedł 1905 rok, a wraz z nim, zwłaszcza w miesiącach letnich, koklusz (dziś krztusiec). Największy pomór przyszedł wraz z powrotem do Bieńkówki żołnierzy walczących podczas I wojny światowej. To oni przynieśli do wsi grypę hiszpankę.

Tabela 4. Zachorowalność mieszkańców Bieńkówki na grypę hiszpankę wczesną jesienią 1918 roku

Data	Przedział wiekowy								Razem
	12–16		24–28		30–42		Powyżej 55 r.ż. ¹		
	K	M	K	M	K	M	K	M	
29 IX 1918	1	0	1	0	1	0	1	0	4
24 X 1918	0	3	1	2	2	2	1	0	13 ²

¹Roku życia; ²Z sumy 13 osób nie można było odczytać tożsamości 2 osób.

Opracowanie własne za pomocą doniesień o pojawieniu się choroby zaraźliwej „hiszpanki” w gminie Bieńkówka⁹⁴

⁹⁰ APB, sygn. APB1kd, Historia najważniejszych wydarzeń..., s. 1.

⁹¹ Tamże, s. 2–3.

⁹² S. Jopek, dz. cyt., s. 8.

⁹³ Tamże.

⁹⁴ ANKr., sygn.28/235, Akta ogólne w układzie numerowanym (m.in.: okólniki, sprawy handlowe, zwolnienia z wojska, sprawy sanitarne), 1918–1919 r.

Druga połowa XIX wieku dominowała w nieszczęśliwe wypadki. Najczęstszymi były pożary domostw. W trakcie jednego z nich zmarł gospodarz Kazimierz Chucher, który w celu ratowania sprzętu wbiegł do izby i najprawdopodobniej zasłabł. Zginął w wieku 48 lat⁹⁵. Do nieszczęśliwych wypadków zaliczamy także zamarznięcia podczas podróży. Jednym z nich był przypadek Kantego Maliny z Bieńkówki, który w lutym 1884 roku, idąc do Żarnówki podczas wielkich mrozów i opadów śniegu zamarzł⁹⁶. W tamtym czasie Bieńkówka i jej najbliższe sąsiedztwo było również sceną wstrząsających zbrodni. Jedną z nich dotknęła Tomasz Lasaka, mężczyznę 47-letniego, który jadąc z Krakowa przez Bogdanówkę został postrzelony. Ofiara nie przeżyła pomimo przewiezienia do szpitala⁹⁷. Zabójstwa dotyczyły nie tylko mieszkańców Bieńkówki. Tutejsi mieszkańcy stawali się też oprawcami. Jedną z ofiar był złodziej Tomasz Słonina z Bogdanówki, który często wykradał krowy, owce, płótna. Schwytyano go uciekającego w kierunku Bogdanówki. Mieszkańcy dokonali na nim samosądu. Ciało zabitego włożono na brony i przeciągnięto na cmentarz. Kilkoro sprawców za tę zbrodnię zostało skazanych na kary więzienia, aczkolwiek wyroki wynosiły po kilka tygodni pozbawienia wolności⁹⁸.

SPÓR ZE ZWOLENNIKAMI RUCHU LUDOWEGO.

SYMPATIE POLITYCZNE MIESZKAŃCÓW WSI BIEŃKÓWKA

Wraz z pojawieniem się w roku 1842 edukacji we wsi, powiększyła się liczba osób umiejących czytać i pisać. Wzrosła także świadomość społeczna wśród miejscowej ludności, czego efektem było skupianie się w ugrupowanie chłopskie. We wsi Bieńkówka istniała grupa mężczyzn sympatyzujących z ludowcami.

Partia ludowa oficjalnie rozpoczęła swoją działalność 28 lipca 1895 roku w Rzeszowie pod nazwą Stronnictwo Ludowe (później Polskie Stronnictwo Ludowe). Jego założycielami byli Jakub Bojko i małżeństwo Maria oraz Bolesław Wyslouchowcie. Głównym celem partii było dążenie do poprawy sytuacji chłopstwa w Galicji, m.in.: do ich równouprawnienia, a tym samym zwiększenia ich reprezentacji w instytucjach państwowych. Dlatego też często określano ją jako galicyjska partia chłopów⁹⁹. Partia ta uzyskała swoich przedstawicieli w Sejmie Krajowym i parlamencie austriackim. Partia działała do 1913 roku – do chwili, kiedy przekształciła się w dwie frakcje PSL „Piast” i PLS „Lewica”¹⁰⁰.

⁹⁵ APB, sygn. APB1kd, Historia najważniejszych wydarzeń..., s. 8.

⁹⁶ Tamże, s. 10.

⁹⁷ Tamże.

⁹⁸ Tamże, s. 3.

⁹⁹ *Historia*, red. A. Friszke, E.C. Król, wyd. 4 zm. i popr., Warszawa 2004, s. 669 (Encyklopedia szkolna WSiP).

¹⁰⁰ K. Groniowski, J. Skowronek, *Historia Polski 1795–1914*, wyd. 3 popr. i uzup., Warszawa 1987, s. 317.

Mieszkańcy Bieńkówki składający się w przeważającej większości z rolników nie bez powodu opowiadali się za frakcją ludową i agraryzmem. W skład lokalnej grupy zwolenników partii ludowej wchodził największy hodowcy oraz radni gminy, tj.: Józef Rusin, Marcin Gaura, Kanty Lenik, Michał Nieciąg, Tomasz Stróż i Marcin Knapczyk¹⁰¹. Wymienieni mężczyźni pod wpływem czytanych pism m.in. „Przyjaciela Ludu” (czasopisma Stronnictwa Ludowego) w styczniu 1904 roku rozpoczęli lokalny bunt¹⁰². Jego ofiarą padł ówczesny proboszcz, ks. Bylica. Zarzewiem buntu było opłacenie należności kościelnych. Ludowcy walczący z Kościołem doprowadzili do ich nieuiszczenia, tłumacząc miejscowym, iż proboszcz ma dochody pozwalające mu samodzielnie się utrzymywać. Żądano nie tylko, aby ksiądz zaprzestał pobierania pieniędzy za posługę, które i tak zwracał kupując wyposażenie kościoła, to nawet w szczytowej fazie buntu postulowano, by płacił za światło wykorzystywane podczas odprawiania mszy. Spór rozwiązano poprzez oddanie finansów parafii w ręce Zarządu Kościelnego, założonego w 1904 roku. Proboszcza zwolniono z utrzymywania świątyni oraz prowadzenia zbiorów na jej utrzymanie. Przywódców „buntu”, za rozpowszechnianie nieprawdziwych informacji, ksiądz ominął podczas kołedy. Aby upewnić się co do kwoty z „tacy” (wówczas pieniądze zbierano do woreczków) co niedzielę i święto przeliczano je. Z kolei niektórzy spośród parafian Bieńkówki, zniesmaczeni całą sytuacją, zaczęli uczęszczać do oddalonych kościołów w Makowie Podhalańskim lub Budzowie.

Konflikt zażegnano, lecz ludowcy nadal działali. Jeszcze w 1901 roku Koło Ludowe założyło Kasę Oszczędnościowo-Pożyczkową, która stała się konkurencją dla lichwiarskiej działalności miejscowego Żyda o nazwisku Fajrajzen, zamieszkującego rolę o nazwie Zagrody Dolne, udzielającego pożyczki na wysoki procent¹⁰³. Następnie w 1910 roku wraz z Kółkiem Rolniczym rozpoczęło budowę Domu Ludowego. Przedsięwzięcie nadzorował Józef Rusin, który 2 maja 1911 roku został wybrany do austriackiej Rady Państwa z listy Stronnictwa Ludowego. Stanowisko po Rusinie wśród miejscowych ludowców przejął Józef Kaźmierczak. On też dokończył budowę Domu Ludowego, gdzie jeszcze przed I wojną światową zorganizowano skup Kółka Rolniczego, Kasę Stefczyka, a także sale zabaw dla mieszkańców wsi¹⁰⁴. Po rozłamie PSL w 1913 roku, Kaźmierczak opowiedział się po stronie PSL „Piast”.

SZKOLNICTWO

Sprawami szkolnictwa na obszarze Galicji zajęto się pod koniec panowania Marii Teresy w latach 70. XVIII wieku. Była to odpowiedź na szerzącą się sławę Komisji Edukacji Narodowej zawiązanej w 1773 roku na terenie Polski.

¹⁰¹ APB, sygn. APB1kd, Historia najważniejszych wydarzeń wydarzeń..., s. 18.

¹⁰² Tamże.

¹⁰³ Bieńkówka przez siedem wieków..., s. 32.

¹⁰⁴ Tamże, s. 34.

Organem centralnym austriackiej edukacji była nadworna komisja szkolna tzw. Studienhofkommission działająca w Wiedniu, której podlegały krajowe komisje szkolne. Dla Galicji taką komisję powołano w 1776 roku. Za panowania Józefa II centrum rozwoju edukacji znajdowało się na Uniwersytecie Lwowskim nazwanym józefińskim, gdzie kształcono osoby z różnych stanów społecznych.

Kolejna zmiana w systemie edukacji nastąpiła w roku 1805, kiedy zatwierdzono ustawę, że wszystkie szkoły trywialne na terenie Galicji mają mieć charakter niemiecki. Nie uwzględniono, iż na obszarze galicyjskim tylko niewielki odsetek ludności znał język niemiecki ani też odmiennego charakteru gospodarczo-społecznego prowincji. W myśl ustawy szkoły podzielono na główne (obwodowe), znajdujące się w większych miastach oraz trywialne – na obszarach wiejskich. Te drugie często ze względu na niewielką dotację państwową lokowano w pomieszczeniach niedostosowanych do prowadzenia zajęć. Nadzór nad szkołami ludowymi sprawowało państwo przy współpracy duchowieństwa. Dzieci uczono metodą pamięciową, głównie ortografii niemieckiej i podstaw rachunkowości. W momencie gdy nauka nie przynosiła efektów, stosowano kary cielesne, które nie zachęcały do pogłębiania wiedzy¹⁰⁵. Ponadto chłopskie dzieci w miesiącach ciepłych przede wszystkim angażowano przy pracach polowych. Efektem czego była niska frekwencja na lekcjach, co przekładało się na wysoki poziom analfabetyzmu. Problem niskiej frekwencji próbowano poprawić krajową ustawą galicyjską o języku wykładowym z 1867 roku. Pozwalała ona na nauczanie w języku miejscowym/krajowym¹⁰⁶.

Drugim ważnym dla rozwoju galicyjskiego szkolnictwa aktem było rozporządzenie cesarskie z 1867 roku, które powoływało w Galicji do życia Radę Szkolną Krajową pod nadzorem Namiestnika. Dodatkowo w 1893 roku, jako odpowiedź na prośbę rodziców, na wsiach postanowiono o podzielnosci nauki na grupy i godziny¹⁰⁷. Dawało to nie tylko korzyści rodzicom, którzy w porze żniw potrzebowali dzieci do pomocy, ale również wydajność pracy nauczycieli uległa poprawie. Zwiększyła się liczba uczęszczających do szkoły osób. To powodowało, że potrzebna była rozbudowa sieci szkół. Faktycznie zwiększaniem infrastruktury lokalowej zajęto się od 1908 roku. Zwiększenie ilości szkół nie szło w parze z ich jakością. Na terenach wiejskich przeważały szkoły jednoklasowe, szkoły wydziałowe nie spełniały poleconych im zadań. Mimo tego wysiłek włożony w edukowanie mieszkańców Galicji nie poszedł na marne, odsetek analfabetów się zmniejszył¹⁰⁸.

Pierwsza wzmianka o zachęcaniu młodzieży ze wsi Bieńkówka do uczestnictwa w szkółce niedzielnej pochodzi z czasów ks. Szymona Kosakiewicza, choć początki

¹⁰⁵ B. Baranowski, *Szkolnictwo ludowe w Galicji w swym rozwoju liczebnym od roku 1868 do roku 1909 z uwzględnieniem stosunków higienicznych* Lwów 1910, s. 4–7 zob.: <http://kpbcr.ukw.edu.pl/dlibra/plain-content?id=1140> (dostęp: 20.11.2019).

¹⁰⁶ Tamże.

¹⁰⁷ Tamże.

¹⁰⁸ Tamże, s. 12–14.

szkolnictwa we wsi sięgają roku 1842. Wówczas to ks. Bańkowski z polecenia biskupa tarnowskiego, Józefa Wojtarowicza prowadził naukę we własnym mieszkaniu. Ze względu na wilgoć, mały metraż, a także brak opału przetrwała ona zaledwie rok¹⁰⁹. Następnie kontynuowano nauczanie wraz z przybyciem 1 lipca 1860 roku nauczyciela, a jednocześnie organisty Jana Stawińskiego¹¹⁰. Nauczanie trwało, lecz ludzie coraz bardziej zaczęli narzekać na wykładowcę. Sprawa rozpatrywana była w kurii biskupiej, ale mężczyzna pozostał i uczył dalej, pomimo dalszych skarg. Głównie z powodu niskiego poziomu nauczania, a także powszechnej biedy, brak było studentów na Uniwersytecie Jagiellońskim, wywodzących się rodem z Bieńkówki.

Tabela 5. Studenci Uniwersytetu Jagiellońskiego z miejscowości sąsiadujących z Bieńkówką w latach 1860/1861–1917/1918

Miejscowość	Powiat	Liczba studentów	Dane osobowe studiujących
Baczyn	krakowski	1	Owca Piotr, ur. 1889 r. w Baczynie. Syn nieznanego z imienia rolnika. Opiekun Wojciech Paździor, rolnik. IV Gim. w Krakowie. Stud. na Wydziale Prawa w 1911/1912 r.
Bieńkówka	myślenicki	0	–
Bogdanówka	myślenicki	0	–
Harbutowice	wadowicki	1	Fuchsig Władysław, ur. 1857 r. w Harbutowicach. Syn Józefa, rolnika. Stud. na Wydziale Prawa w 1875/1876–1878/1879 r.
Jachówka	myślenicki	0	–
Trzebunia	myślenicki	2	Rakowski Antoni, ur. 1850 r. w Trzebuni. Syn Tomasza, rolnika i młynarz. Stud. na Wydziale Teologicznym w 1874/75–1876/77 r. Stachura Tomasz, ur. 1844 r. w Trzebuni, w ówczesnym obwodzie wadowickim. Syn Józefa, rolnika. Gim. św. Jacka w Krakowie. Stud. na Wydziale Teologicznym w 1868/69–1869/70 r.
Żarnówka	myślenicki	3	Pęczek Jan, ur. 1880 r. w Żarnówce. Syn Józefa, rolnika. Gim. w Wadowicach. Stud. na Wydziale Teologicznym w 1899/1900–1901/02 r. oraz na Wydziale Filozoficznym w 1901/02 II sem. – 1902/03 r. Piątek Władysław, ur. 1877 w Żarnówce. Syn nieznanego z imienia rolnika. Opiekun Wincenty Rusi, rolnik. Gimn. Św. Anny w Krakowie. Stud. na Wydziale Prawa w 1896/97 r. Szewczyk Józef, ur. 1834 r. w Żarnówce. Syn Wojciecha, rolnika. Stud. na Wydziale Lekarskim w 1860/61 r.

Opracowanie własne na podstawie: A. Banach, Młodzież chłopska na UJ w latach 1860/61–1917/18, Kraków 1997, s. 201, 272, 277, 287, 302, 311

¹⁰⁹ APB, sygn. APB1kd, Historia najważniejszych wydarzeń..., s. 2.

¹¹⁰ Kronika parafialna podaje najpierw na stronie 5 nazwisko Stawiński, zaś na stronie 8 Skawiński. Z narracji autora wynika, że jest to jedna i ta sama osoba, bo zgadzają się imiona, a także profesje. Najprawdopodobniej pomyłono się podczas spisywania.

Warunki do edukacji starano się poprawić przez wybudowanie w 1873 roku samodzielnego budynku obok kościoła. Niestety, w miejscowości wówczas rozszalała się epidemia cholery i mieszkańcy Bieńkówki nie myśleli o nauce dzieci. Nauczanie ponownie rozwinęło się dopiero w 1904 roku, kiedy to wybudowano drugą salę i pomieszczenie dla drugiej nauczycielki.

Lata 1796–1918 dla mieszkańców wsi i parafii Bieńkówki to okres wyjątkowy pod wieloma względami. Z jednej strony był to czas narodzin miejscowej parafii oraz szkoły – instytucji, które przez ostatnie dwa wieki decydowały o tożsamości wsi oraz skupiały wokół siebie lokalną społeczność. Z drugiej to moment, w którym mieszkańcy musieli zmagać się z przeciwnościami losu i trudami dnia codziennego, jak ubóstwo, ale przede wszystkim choroby epidemiczne i klęski żywiołowe. To też czas, kiedy zaczynają się formować pierwsze przejawy społeczeństwa otwartego – społeczeństwa, które nie waha się uczestniczyć w życiu politycznym o zasięgu regionalnym, ogólnokrajowym a nawet ogólnopaństwowym. Konkludując można pokusić się o sformułowanie, że zmiany zapoczątkowane w czasach galicyjskich na trwałe wpłynęły na zmianę oblicza Bieńkówki, co przyniosło stosowne korzyści już po odzyskaniu przez Polskę niepodległości.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

- ANKr., sygn.28/235, Akta ogólne w układzie numerowanym [m.in.: okólniki, sprawy handlowe, zwolnienia z wojska, sprawy sanitarne], 1918–1919 r.
- Archiwum Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie, sygn. II. 68, Opis stroju w Bieńkówce pow. Myślenice, k. 2
- Archiwum Parafii kościoła pw. Przenajświętszej Trójcy w Bieńkówce (APB), sygn. APB1kd, Historia najważniejszych wydarzeń w Parafii Bieńkówka od roku 1796
- APB, sygn. APB1km, Liber Natorum pro pago Bienkowka ab anno 1786 Die feria Juliae ad Annum 1799 in ecclesiae. Nr I
 - APB, sygn. APB2km, Tom II Liber Natorum cum Parochialis Ecclesiae in Bienkowka quibuscum initium ab Anno salutis 1800 Die feria Januarii sub Nr 2 Thomo
 - APB, sygn. APB3km, Liber III Natorum Ecclesiae Parochialis in Bienkowka pro Pago Bienkowka, incipit a I Die Novembris anni 1827 Thomo III
 - APB, sygn. APB5km, Liber Natorum Ecclesiae Parochialis in Bienkowka 6/9 1855–1887
 - APB, sygn. APB17km, Liber mortuorum pro pago Bienkowka ab anno 1786 Die feria Julii. I Tomus
 - APB, sygn. APB18km, Liber mortuorum pro pago Bienkowka ab anno 1821usque. Tom II

- APB, sygn. APB19km, Liber mortuorum pro pago Bienkówka Thom III ab anno 1847
- *Bieńkówka. Gmina Budzów. Mapa*, Bydgoszcz 2005

OPRACOWANIA

- A. Banach, *Młodzież chłopska na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1860/1861–1917/1918*, Kraków 1997
- B. Baranowski, *Szkolnictwo ludowe w Galicji w swym rozwoju liczebnym od roku 1868 do roku 1909 z uwzględnieniem stosunków higienicznych*, Lwów 1910 <http://kpbk.ukw.edu.pl/dlibra/plain-content?id=1140> (dostęp: 20.11.2019)
- Bieńkówka przez siedem wieków*, red. S. Franczak, Kraków 2003
- T. Bzukała, *Przyczyny śmierci mieszkańców parafii bolechowickiej w latach 1821–1841 w świetle parafialnych ksiąg zmarłych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne”, Z. 134: 2007
- S. Franczak, *7 Legend o Bieńkowie*, Kraków 2007
- K. Groniowski, J. Skowronek, *Historia Polski 1795–1914*, wyd. 3 popr. i uzupeł., Warszawa 1987
- Historia*, red. A. Friszke, E.C. Król, wyd. 4 zm. i popr., Warszawa 2004 (Encyklopedia szkolna WSiP)
- S. Jopek, *200 lat parafii Bieńkówka*, Bieńkówka 1997
- K. Kumaniecki, *Słownik łacińsko-polski*, Warszawa 1986
- R. Reinfuss, *Pogranicze krakowsko-góralskie w świetle dawnych i najnowszych badań etnograficznych*, „Lud” R. 36: 1939/45
- Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu*, Kraków, 1958 <http://www.slownik.ihpan.edu.pl/search.php?id=2690&q=Bienkowka&d=0&t=0> (dostęp: 20.11.2019)
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T. 1, / red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1880
- Strój Górali Babiogórskich* [w:] *Kalendarz*, Stowarzyszenie Gmin Babiogórskich, U. Janicka-Krzywda, red. J. Kociółek, Zawoja, 2000
- S. Udziela, *Etnograficzne ugrupowanie i rozgraniczenie rodów Górali polskich*, „Przegląd Geograficzny” T.1:1919, z. 1/2
- Zamorski, Krzysztof, *Transformacja demograficzna w Galicji na tle przemian ludnościowych innych obszarów Europy Środkowej w drugiej połowie XIX i na początku XX w.*, Kraków 1991

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

- <http://bioakbudzow.pl/konkurs-wiedzy-o-bienkowce-12-12-2014-r/> (dostęp: 21.11.2019)
- <https://pl.glosbe.com/la/pl/ordinaria> (dostęp: 21.11.2019)
- genepedia.pl/index.php?title=5%C5%82ownik_chor%C3%B3b_i_przyczyn_zgonu_lac.-pol. (dostęp: 21.11.2019)

SUMMARY

Marzena Klimowska

**BIEŃKÓWKA – A HISTORY OF THE VILLAGE AND PARISH IN THE GALICIAN TIME.
SELECTED HISTORICAL AND CULTURAL ASPECTS**

The article depicts a history of the village and parish of Bieńkówka in the Galician time. It begins with an attempt to classify ethnic belonging of the inhabitants based on a geographical location. The author explains the name of the village using legends, then describes the inhabitants' everyday life focused around farming and the parish church. Moreover, the study raises a problem of lack of health and educational awareness the which resulted in morbidity of the local people and also significant changes which have happened over the years in the village, especially the attitude towards political issues.

KEY WORDS: AREA STUDIES, VILLAGE, BIEŃKÓWKA, 19TH CENTURY, EVERYDAY LIFE, CHURCH, PEASANT MOVEMENT, EDUCATION, DEMOGRAPHY